

אדם בהול

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס טו – תמוז תשע"ח

'ועד טוב' הינה חבורת לומדים שנפגשת פעם בחודש ללבן סוגיא למדנית לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו ובמיפגש המשותף מתלבנים הדברים במלחמתה של תורה.

לגבי ממון כתב רש"י (ע"פ פסחים ק"ט): "ואת כל היקום אשר ברגליהם, זה ממון של אדם שמעמידו על רגליו (דברים י"א ו' וע"ע נדרים סד:). וברור הוא ש"אדם בהול אצל ממון" ו"אין אדם מעמיד עצמו על ממון". ולימדו חז"ל כיצד יש לנהוג ביחס לאדם שיש חשש שלא ישלוט בעצמו מחמת הפסד ממון (או הפסדים אחרים), מתי הדבר מהווה סיבה להתיר ומתי לאסור. ויש לציין את דברי ההיכל יצחק (או"ח סימן ל') שמדובר במאורע חד פעמי, אבל כ"שיטה" לא נאמרו היתרים משום בהילות לממון (אמנם יש להעיר מדין קבלת המכס ומש"כ על כך בערוה"ש או"ח רמ"ד סעיף ט"ז שמדובר שקיבל בהיתר).

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו:

הרב שמואל ברנשטיין
הרב גיל בשן
הרב יהושע גב
הרב עופר שוורץ

תוכן העניינים:

- 4 -הקדמה / דין בא במחתרת
- 6 -בכור שאחזו דם / קידור קירצוף / להיבדל או לעשות המותר / אחזה דם בשבת
- 11 -מסירת כיס לנכרי / הצלה מדליקה רכוש מדליקה / הצלת מת מדליקה
- 17 -ממון מרובה וממון מועט / אדם שאינו בהול

הקדמה / דין בא במחתרת

א. שמות כ"ב פס' א':

אם במחתרת ימצא הגנב והקה נמת אין לו דמים

בביאור הדין נאמר בגמ' סנהדרין בדף עב. :

אמר רבא, מאי טעמא דמחתרת, חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו¹. והאי מימר אמר אי אזילנא, קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי, קטלינא ליה. והתורה אמרה, אם בא להורגך השכם להורגו.

רש"י בפירושו לפסוק פירש²:

אין לו דמים - אין זו רציחה, הרי הוא כמת מעיקרו. כאן למדת תורה אם בא להרגך, השכם להרגו, וזה להרגך בא שהרי יודע הוא, שאין אדם מעמיד עצמו ורואה שנוטלין ממונו בפניו ושותק, לפיכך על מנת כן בא, שאם יעמוד בעל הממון כנגדו יהרגנו.

כלומר, בעל הבית ודאי יתנגד והגנב מעיקרא חשב שאם בעה"ב יתנגד, הוא יהרוג את בעל הבית, ולפיכך הותר לבעל הבית להורגו. נמצא שלשיטת רש"י בעל הבית שאינו מעמיד עצמו על ממונו, לא יגיע למצב בו הוא מחמת שמירת ממונו יהרוג את הגנב, היתר הריגת הגנב נובע מכך שהגנב הוא זה שמעיקרא חשב להרוג את בעל הבית אם הלה יעמוד כנגדו.

¹ עיין הערה 19.

² עיין גם רש"י בפירושו לגמ'. ונראה שזו גם שיטתו של הרמב"ם בפרק ט' גניבה הל' ט' ועיין אבן האזל שם.

לעומתו, הר"ן בחידושו (שם) ביאר שבעל הבית הוא זה שכדי לשמור על ממונו מסוגל להגיע לידי הריגת הגנב כיון שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו³:

שאין כל הגנבים באים על עסקי נפשות... בעל הבית הוא העומד כנגדו על מנת להרוג אם לא יניח לו את הכלים מיד שאע"פ שאינו בדין להורגו על כך, חזקה שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו והגנב שהוא יודע זה כשהוא עומד כנגדו על עסקי נפשות הוא עומד והוא שהתחיל במריבה ובא במחתרת עשאו הכתוב רודף ואמר שאין לו דמים.

כלומר, למרות שאין דינו של גנב למיתה, החזקה שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו מלמדת על כך שאדם מסוגל להרוג כדי להציל ממונו מיד הגנב.

נמצא, שעוצמת בהילתו על אדם על ממונו, גורמת לו להתנגד בחזקה לגניבת רכושו ולשיטת הר"ן הוא אף מסוגל להגיע לידי הריגת הגנב.

ומכאן נראה שבהילתו של אדם על ממונו יסודה בדין תורה (ואין זו חזקה שחידשו חכמים)⁴, ומכאן למדו חכמים את עוצמת החזקה של בהילתו של

³ עיין שו"ע סימן שכ"ט סעיף ד' שי"א שבזמנה"ז אפילו באו גויים על עסקי ממון מחללין שבת שאם לא יניחנו ישראל לשלול יהרגנו וכתב המשנ"ב ס"ק ט"ז, שה"מ כשבאו על רבים שאחד ודאי יעמוד על ממונו, אבל יחיד יניח שיקח ממונו ולא יחלל את השבת, ולכאורה צ"ע כיצד לישב עם סוגייתנו.

⁴ במקומות נוספות מצאנו גזירות חכמים שקשורות לבהילתו של אדם (אף שלשון 'בהול' לא נמאר בהם בצורה מפורשת). כגון, איסור נטילת תרופות בשבת שמא ישחק סממנים, ביטול תקיעת שופר ונאילת לולב ביו"ט שחל להיות בשבת מחשש שמא יטלטל ד' אמות ברשות הרבים, איסור טבילת כלי טמא ביום טוב כיון שבהול לטהרו (עיין חידושי הרשב"א ביצה יח.). ובמקרים הללו, החשש לעבירה הביא לביטול כל הענין – ועיין לקמן אות ב' במחלוקת היסודית בין חכמים לר' יהודה האם במקום בהילות יש להיבדל לגמרי מהענין (ר' יהודה) או להגדיר מה מותר ומה אסור כיון שמחמת בהילות לא ישמע כלל ויעבור לגמרי (שיטת חכמים). ובמקרים שצויינו כאן חכמים אמרו לפרוש

אדם על ממונו, ולכן חודשו היתרים או איסורים על פי כלל זה, כמבואר לקמן.

ויש לעיין (לשיטת הר"ן) לגבי מי שיודע בעצמו שלא יהרוג את הגנב מחמת גניבת ממונו, האם הוא עצמו מותר לו להרוג את הגנב מחמת העובדה שהגנב לא ידע זאת וחשב בטעות הוא יהרגנו ולכן הגנב מעיקרא בא על מנת להרוג או שהחזקה היא לסתם אדם אבל אם הוא מכיר בעצמו שאין ממונו חשוב לו כל כך – שמא אסור לו להרוג⁵.

בכור שאחזו דם / קידור קירצוף / להיבדל או לעשות המותר / אחזה דם בשבת

ב. גמ' פסחים דף יא: - יב. :

⁶ וכל היכא דבדיל מיניה לא גזר רבי יהודה ? והתניא בכור שאחזו דם, אפילו הוא מת, אין מקיזין לו דם, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: יקז, ובלבד שלא יטיל בו מום ?

(ביאור שיטת ר' יהודה) התם, מתוך שאדם בהול על ממונו, אמרין אי שרית ליה במקום שאין עושין בו מום, אתי למעבד במקום שעושין בו מום. ורבנן, כל שכן דאי לא שרית ליה כלל אתי למעבד.

לגמרי, ויש לישב על פי שיטת חכמים החולקים על ר' יהודה, מדוע כאן אמרו לפרוש לגמרי ולא לימדו מה מותר ומה אסור (אמנם, בחולה – יש חולים שהותרו להם תרופות, ואכמ"ל). ועוד יש לדון בהלכות בהם "דיברה תורה כנגד יצה"ר" - עיין קידושין דף כא: .⁵ ועיין לקמן בספק זה גם באות יב.

⁶ בדף י: - יא. מבואר ששיטת ר' יהודה היא שאין לבדוק חמץ לאחר שעת ביעורו מחשש שמא יבוא לאוכלו, אבל הוא סובר שתבואה חדשה ("חדש") מותר להתעסק בו עוד קודם זמן היתירו וטעמו הוא שחמץ שרגילים בו לא ידעו להיזהר ולהיבדל ממנו אבל חדש אנשים יודעים באיסורו ובדלים ממנו. ועל כך מקשה הגמ' שלפנינו, שמצאנו שר' יהודה אינו סומך על כך שאדם יודע להבדיל עצמו מדבר האסור,

הבכור אצל הכהן ורפואתו היא בהקזת דם שיתכן שתביא ליד הטלת מום האסורה⁷. ר' יהודה סובר, שבהלתו תביא לכך שלא יקפיד ולפיכך אסור לו להתעסק בהקזה כלל. ואילו חכמים סוברים, שאם נאסור עליו להקיז באופן המותר, הוא לא ישמע לדברי חכמים האוסרים ויקיז ולא יבחין בין מקום העושה מום לשאינו עושה מום⁸ וכדברי רש"י בד"ה "כל שכן":

הואיל ובהול הוא, אי לא שרית ליה במקום שאינו עושה בו מום, עובר על דבריק ועושה, ושוב אין נזהר בין מקום מום לשלא במקום מום דסבור שהכל שוה⁹.

כלומר, ברור הדבר שאדם בהול אצל ממונו (הפסד הבכור). עיקר הדין מתיר הקזה שלא במקום מום. לשיטת ר' יהודה, הבהלה גורמת לכך שיעשה ללא הבחנה ולכן יש לאסור עליו¹⁰. ואילו חכמים סוברים שלא לגזור, כי הגזירה תשיג את המטרה ההפוכה וכן"ל.

אולם בשיטת ר' יהודה קיימת לכאורה סתירה, כמבואר בהמשך הסוגיא:

ומי אמרינן לרבי יהודה אדם בהול על ממונו¹¹ ? והתנן, רבי יהודה אומר: אין [מקדיין] הבהמה ביום טוב מפני שהוא עושה חבורה אבל מקרצפין¹². וחכמים אומרים, אין מקדירין, אף אין מקרצפין.

הצורך בקידור או קיצוף הוא מניעת צער מהבהמה. ומבואר בגמ'

⁷ עיין בבכורות פרק ה' משנה ב' בשיטת ר"ש המתיר להקיז למרות שמטיל בו מום.

⁸ עיין הערה 4.

⁹ כלומר, יש חשש שיעבוד במזיד – ועיין הערה 22.

¹⁰ מסתבר שר' יהודה סובר, שאם נגזור עליו, הוא אכן ישמע (משא"כ לשיטת חכמים – לקמן) או שהוא סובר שאנו נגזור כדי להרחיקו מעבירה, ואם הוא לבסוף לא ישמע – אין זה באחריות חכמים, רצ"ע.

¹¹ ולכן סובר ר' יהודה שיש להבדילו לגמרי מהענין.

¹² ועיין שו"ע או"ח תקכ"ג סעיף א' וביאור הלכה שם.

שפעולת הקידור עושה חבורה ואסורה. ואילו פעולת הקירצוף אינה עושה חבורה ומעיקר הדין מותרת. שיטת ר' יהודה שיכול לקרצף אבל לא לקדר והוא אינו חושש שמא יבוא גם לקדר מתוך שבהול על ממונו והרי זו סתירה לשיטתו בדין הבכור בו הוא אוסר לעשות שום פעולה מחשש בהלה על ממונו. ובטעם החילוק נאמר בגמ':

התם (בבכור) אי שביק ליה מיית, אמרין אדם בהול על ממונו, הכא אי שביק ליה, צערא בעלמא הוא לא אמרי אדם בהול אצל ממונו¹³.

כלומר, מציאות של 'בהול' היא רק בחשש של אובדן הבהמה שאז יש צורך לומר לאדם שימנע מכל פעולה, אפילו מותרת. אבל כאשר מדובר ב'צער' בהמתו אדם אינו בהול ולכן יכול לעשות פעולות מותרות ואין חשש שיגיע לפעולות אסורות.

ומקושיית הגמ' (מדין בכור לדין טיפול בבהמה ביו"ט) מוכח שאין לחלק בין הלכות יו"ט להלכות בכור והיסוד של 'בהלה' שווה¹⁴. והחילוק הינו בין הפסד ממון לבין צער.

לפיכך נראה שלפנינו מחלוקת כללית בין ר' יהודה לחכמים ומסתבר שבמקום בו יהיה הפסד ממון ביו"ט (או שבת), שיטת חכמים תהיה שיש להתיר לעשות את פעולת ההיתר כיון שאם נאסור עליו לא ישמע לנו ויעשה ויכשל אף באיסור, ואילו ר' יהודה יאמר להיבדל לגמרי (עיי

¹³ ועוד מבואר שם בגמ' (החל מדף י:): שר' יהודה סובר שכיון שפעולות הקירוד והקירצוף שונות זו מזו, אין חשש שיטעה ביניהם, משא"כ לגבי בדיקת חמץ, מי שלא בדק חמץ לפני זמן האיסור לא יבדוק חמץ לאחר זמן האיסור שמא ימצאנו (וחמץ ומצה נראים שווים) ויבוא בטעות לאכול ממנו. ושם עוד חילוקים מתי ר' יהודה חושש 'למיחלף' ולכן אומר להיבדל מהענין לחלוטין ומתי לא. ובשעה ש"אדם בהול" ר' יהודה סובר שיש להיבדל לגמרי, ועי"ש גם בשיטת חכמים.
¹⁴ ועי"ש בסוגיית הגמ'.

לקמן אות ה').

ג. הרמב"ם פ"ב מבכורות הי"ג) פסק להלכה כשיטת חכמים וכך גם השו"ע ביו"ד סימן שי"ג סעיף ו':

בכור שאחזו דם, יקיז ובלבד שלא יתכוין לעשות מום¹⁵.

ד. יש לעיין האם שיטת חכמים להחזיר להקיז דם מבכור באופן המותר יסודה בכך שמעולם לא היה איסור להקיז דם מבכור (ואין בהקזה חשש הטלת מום), ולפיכך גם במקרה של בהלה, חכמים לא הוסיפו איסור מחשש שבהילתו תבוא לידי איסור. או שבמקרה רגיל קיים איסור מדרבנן להקיז דם מבכור (מחשש הטלת מום) ובמקום בהלה התירו חכמים את האיסור והתירו הקזה זהירה (שאם נחיל עליו את האיסור הרגיל – יבוא לידי איסור חמור - וכנ"ל בשיטת חכמים).

ומפשט לשון סוגייתנו אין ראייה האם קיים איסור הקזה לבכור (שאינו בהול עליו) או לא. אמנם הראבי"ה (לקמן) סובר שקיים איסור ואילו הבית הלל (לקמן) סובר שמעיקרא לא היה שום איסור להקיז דם מבכור שאין בו סכנה. וכדלקמן.

¹⁵ עיין תוס' בסוגיא ובשיטת הטור סימן שי"ג ובביאור הלכה סימן של"ב סעיף ד' בביאור שיטת התוס' והרא"ש בפסק ההלכה.

ה. ראבי"ה, שבת סימן רי"א (והו"ד במרדכי שבת של"ג):

ובהמה שאחזה דם שקורין ורהיט, אם ספק הוא שאם לא יקיצו לה דם תמות מותר לומר לגוי להקיצו לה, דאמירה לגוי שבות. והלכתא כרבנן... לגבי בכור שאחזו דם ואמרי יקיצו ובלבד שלא יטיל בו מום, ומסקנא התם דטעמא כיון דאי שביק ליה מיית אי לא שרית ליה אתי למיעבד אסורא דאורייתא... וכי היכי דדחינן התם איסורא דרבנן הכי נמי הכא דחינן <איסור דרבנן> דאמירה לגוי, שהיא משום שבות:

מדברי הראבי"ה שהסיק מדין הבכור לדין שבת, למדנו (כנ"ל) שניתן לדמות בין איסורי שבת לשאר איסורים (אות ב'). ועוד למדנו מדבריו, שהוא נוקט שקיים איסור כללי של הקזת דם בבכור (כלשונו: "איסורא דרבנן" - בכל מקרה שאין בו בהלה) ורק במקרה של בהלה התירו חכמים באופן המותר.

ועל שיטתו זו הקשה בבית הלל על השו"ע ביו"ד סימן שי"ג:

ולפי זה הטעם לא רצו חכמים לאסור במקום שאינו עושה מום, אבל היכא דהוא אסור מדרבנן כבר מכח דבר אחר דהיינו אמירה לגוי שבות אינו מוכח להתיר ולדחות איסור שבות¹⁶...

כלומר, בבכור מעולם לא היה איסור הקזת דם וחכמים לא הטילו איסור בשעת בהלה. אבל בבהמה שאחזה דם בשבת, מעיקרא היה איסור כללי של אמירה לנכרי ולכן אין ללמוד מדין הקזת בכור (שמותרת כי מעולם לא היה איסור) להתיר איסור אמירה לנכרי בבהמה שאחזה דם בשבת.

¹⁶ עי"ש עוד.

ו. דברי הראב"ה בדין בהמה שאחזה דם נפסקו להלכה בשו"ע או"ח סימן של"ב סעיף ד':

אם אחזה דם, יכול להעמידה במים כדי שתצטנן ואם הוא ספק שאם לא יקיצו לה דם תמות, מותר לומר לעכו"ם להקיצה.

משמע, שאנו נוקטים כשיטת חכמים שבמקרה של "בהול על ממונו", יש מקום להתיר איסור דרבנן וזאת על פי הדין של בכור (הנ"ל) שאף בו התירו איסור דרבנן (ושלא כשיטת הבית הלל).

מסירת כיס לנכרי / הצלה מדליקה רכוש מדליקה / הצלת מת מדליקה

ז. אדם שהלך ביום ששי בדרך ובידו כיס מעות והחשיך עליו היום¹⁷, התירו לו חכמים איסורי דרבנן שונים¹⁸ כדי לשמור על כיסו. והטעם מבואר בגמ' בשבת דף קנג. :

קים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו¹⁹, אי לא שרית ליה אתי לאיתווי ארבע אמות ברשות הרבים.

ופסק השו"ע להלכה באו"ח סימן רס"ו סעיף א'-ב', ד':

¹⁷ וכבר נכנסה שבת – ועיין ערוה"ש סימן רס"ג בתחילתו ולשון השו"ע באו"ח בתחילת סימן רס"ג: "וקדש עליו היום".

¹⁸ בגמ' בשבת דף יז: נמנה דין זה כאחת מגזירות י"ח דבר: "ואידך? אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא, אף מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי - בו ביום גזור". ופירש רש"י: "נותן כיסו לנכרי ולא יטלטלנו פחות פחות מארבע אמות". ומשמע שלולי הגזירה היה מותר לטלטל פחות פחות מד' אמות. אולם כתב המאירי שם: "מי שהחשיך לו בדרך וכיסו עמו היה מן הדין להתירו לכתחלה בהולכתה הואיל ובכל מקום פטור במקום פסידא גדולה מותר... ומ"מ חכמים גזור ליתנה לנכרי ושל א' יביאנה בעצמו בשינוי הוצאה ואם אין שם נכרי התירו לו מצד אחר בפרק אחרון להוליקה הוא פחות פחות מארבע אמות...".

¹⁹ לקמן לא נחלק בין "אדם בהול על ממונו" ובין "אין אדם מעמיד עצמו על ממונו". ואף הר"ן בשבת יז: נקט "אדם בהול" אף שבסוגיא הוזכר "אין אדם מעמיד עצמו על ממונו" ומשמע שלא חילק.

מי שהיה בא בדרך וקדש עליו היום והיה עמו מעות... נותן כיסו
לאינו יהודי להוליכו לו.... אם אין עמו אינו יהודי, מניחו על
חמורו²⁰... אם אין עמו שום אחד מכל אלו, יטלטלנו פחות פחות
מארבע אמות²¹.

וכאשר אירעה דליקה בשבת (ואין חשש פקו"נ) אסור לכבותה ואף אסור
חכמים להציל מהדליקה ללא כיבוי והטעם מבואר בגמ' בשבת דף קיז: :

גמרא. מכדי בהיתרא קטרח, נציל טפי ? אמר רבא, מתוך שאדם
בהול על ממונו, אי שרית ליה, אתי לכבויה^{22, 23}.

כלומר, נטילת חפצים בשבת (במקום בו יש עירוב) ברור שהיא מותרת,
אבל נטילתם בשעה שיש דליקה נאסרה מחמת החשש שיבוא לידי איסור
וכפי שביאר הרי"ד כאן:

²⁰ ועיי"ש כיצד יעשה שלא יעבור על איסור מחמר דאורייתא וכן אם אין לו חמור מתי ואיך יכול
ליתן לחש"ו.

²¹ ויש לעיין האם הלכה זו (שיסודה בסוגיית הגמ') הינה גם לשיטת ר' יהודה (לעיל אות ב') הסובר
שבמקום שאדם בהול על ממונו יש להיבדל לגמרי והכל אסור או שהלכה זו היא רק לשיטת חכמים
(שם) ? ובפשטות רק לחכמים מצאנו אפשרות זו, וצ"ע, ועיין לקמן אות ט'.
ובגמ' בעירובין צה: נאמר ששיטת ר' יהודה שמותר לאדם לתת חבית לחבירו שבארבע אמותיו
וחבירו לחבירו: "רבי יהודה אומר, נותן אדם חבית לחבירו, וחבירו לחבירו אפילו חוץ לתחום"
כיון שכל אחד מהם נוטל פחות מד' אמות ומעולם לא נאסר (ויל"ע האם רק בשעת הדחק או בכל
מקרה – עיין מחלוקת רמב"ם וראב"ד בפ"ב משבת הל' י"ז). ונמצא שיש אפשרות לר' יהודה
להעביר חפצים באופן המותר. ויש לעיין האם גם בכיסו לנכרי יתיר שבאופן זה מעיקרא לא היה
איסור כלל. ויתכן שבמקום בו אין איסור כלל, לא יוסיפו איסור בשעת הבהלה – ויתכן שתלוי
במחלוקת הראב"ה והבית הלל לעיל אות ה'.

²² לשיטת תוס' בשבת דף כו. ד"ה "לימא" החשש שמא יבוא לכבות היא הסיבה בגללה שנאסר
להדליק בשבת בצרי מפני שהוא עף ויכול להביא לדליקה ויש חשש שמא יכבנה.
האם יכבה למרות שידוע ששבת היום או מחמת שכחה ? רבים נקטו שישכח וכך כתב השו"ע באו"ח
סימן של"ד סעיף א': "משום דאיכא למיחש שמתוך שטרודים בהצלה ישכחו השבת ויכבשו". ויש
לעיין האם שכחה זו דינה כמזיד או כשוגג, כיון שהכניס עצמו למצב שיכול לבוא לידי שכחה האם
נחמיר עליו כמזיד, ויותר מסתבר לומר שהוא שוגג. אמנם בדיון הקזת דם לבכור כתב רש"י (ליד
ציון הערה 9) שאם נאסור עליו, יבוא לעבור במזיד.

²³ יש לעיין האם מותר לו להפקיר את רכושו (ואכמ"ל בדיני הפקר בשבת) ואז יהיה ככל אדם ונתייר
לו להציל מן הדליקה ? ובגמ' בשבת קכ. נחשבת הצלה של אחרים מהדליקה כהצלה מהפקר,
וקצ"ע.

מכדי בהיתירא קא טרח, ליציל טפי. פי' שהרי האוכלין מוכנין הן ולחצר המעורבת מציל כדתני לקמן, למה אסור להציל יותר משלש סעודות. אמר רבא מתוך שאדם בהול על ממונו, אי שרית ליה אתי לכבויו.

ח. בנידון של הכיס, אסור לטלטל ברשות הרבים (הן מחמת איסור תורה והן מחמת איסורי דרבנן באמצעו נכרי וכו') אולם מחשש ההפסד וכדי שלא יבוא לידי איסור דאורייתא (של נשיאת הכיס בעצמו), לא העמידו חכמים את איסורם²⁴.

לעומת זאת בדליקה המקרה הוא הפוך אף דבר שהיה מותר (טלטול דברי היתר בחצר מעורבת) אסרו חכמים בשעת הדליקה מחמת הבהלה.

ויש לעיין מה טעם החילוק. מדוע בנידון של דליקה נקטו חכמים כיסוד דבריו של ר' יהודה (לעיל אות ב' להיבדל לגמרי מהענין) ולא כשיטתם הכללית שיש להתיר איסורי דרבנן שלא יבוא לידי איסור תורה (שם)²⁵ כפי שנקטו בדין הכיס ?

ולכאורה היה מקום לחלק, בנידון של שריפה, אנשים אחרים שנמצאים במקום, שאין זה ממונם ואין הם בהולים עליו יכולים להציל עבורו (שיטת החיי אדם שהובאה במשנ"ב בסימן של"ד ס"ק כ' בלשון "אפשר") ואף יקיימו בכך מצות השבת אבידה. ולכן האיסור שהטילו עליו שלא להציל את ממונו לא ימנע את עצם ההצלה, משא"כ בנידון של

²⁴ ואכמ"ל במציאות של כפרים וכו' בהם אין רשות הרבים דאורייתא, האם נתיר לו ע"י נכרי והרי לא יבוא לידי איסור תורה.

²⁵ עיין חידושי הרמב"ן והרשב"א לשבת קנג. בחילוקיהם ובמחלוקתם עם בעל ספר התרומה לגבי ליסטים שבאו בשבת ובפסק השו"ע בסימן של"ד סעיף ב' לגבי אנשים הבאים לגזלם. ויש לעיין במציאו בה יש חשש שאדם שרואה שכל רכושו אובד, יגיע לידי ספק פקו"נ מחמת צער, האם נוכל להתיר לו. ועיין מר וקציעה סימן שלד וחשוקי חמד לנדרים לו.

הכי, לאף אדם אין היתר לטלטל וממילא אין דרך אחרת²⁶ וחכמים התירו איסורי דרבנן מחמת בהילותו לממון, וצ"ע. ועיין בחילוקים דלקמן.

ט. שנות אליהו על המשנה בשבת פרק כ"ד משנה א':

מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי ואם אין עמו נכרי מניחו על החמור הגיע לחצר החיצונה כו'. מ"ט כו' דאין אדם מעמיד א"ע על ממונו ודילמא אתי לאתויי, אבל בדליקה לא התירו כלל. ואין לחוש דילמא אתי לכבויי. ול"נ לחלק דהכא בידו המעות ודאי לא ישליכם אבל כשלא הגיע לידו דומיא דמציאה לא גזרינן²⁷.

כלומר, במקום בו הדבר בידו (כיס), סוברים חכמים שאדם הבהול על ממונו לא ישמע לנו להשליך את ממונו מידו ולכן התירו איסורי דרבנן שונים. אבל במקרה בו הדבר אינו בידו רק רואה שאובד, אמרו חכמים שכלל לא יתקרב וסוברים חכמים שישמע בקולנו ואין צורך להתיר לו איסורי דרבנן (ונראה להוסיף שלא רק זאת, אלא אפילו דברים שהיה שמותירם במקרה בו אין בהילות, במקרה של אובדן של דבר שאינו ממש בידו, אסרו עליו כמבואר לעיל בדברי הרי"ד באות ז').

ועל פי דרך זו, חכמים מודים ליסוד שיטתו של ר' יהודה (אות ב') שבמקום בו אפשר לומר לאדם שלא יתקרב כלל ולא יעסוק בהצלה, כך ראוי היה לעשות, אבל במקרה בו הדבר כבר אצלו, אי אפשר לומר לו זאת, והתירו חכמים איסורי דרבנן כדי שלא יכשל באיסורי תורה.

ומכאן, ששיטת חכמים להתיר הקזת דם בבכור, נובעת מכך שהבכור

²⁶ אמנם, לגבי בכור שאחזו דם לא מצאנו שהתירו באמצעות אדם אחר, אף לשיטת הבית הלל שבאות ה'.

²⁷ עיין בהערה לקמן.

נחשב כבר ב"ידו" שמסתבר שהוא מנסה לרפאו בדרך אחרת המותרת, וכיון שהוא אין לאסור עליו. ולפי עקרון זה, אם מדובר שבא אדם וסיפר לכהן בעל הבכור שאינו נמצא לידו הבכור על מה שאירע לבכור, והכהן בעל הבכור רוצה לרוץ למקומו של הבכור ולהצילו – אין להתיר אפילו לשיטת חכמים ! וכך גם בדין בהמה שאחזה דם בשבת (לעיל אות ז') יש להעמיד במציאות בה הוא כבר מתעסק ברפואתה באופן המותר (כגון להעמידה במים – כמבואר בשו"ע סי' של"ב ד'), שאם אינו ליד בהמתו – אין להתיר לו כלל, וצ"ע.

ומכאן, שאם אדם מחזיק את רכושו בידו ואחזה שריפה במה שבידו או שהוא מתעסק ברכושו באופן הדומה להתעסקות המותרת בבהמה ונפלה דליקה – כיון שהדבר בידו, יסבור הגר"א שנתיר לו איסורי דרבנן כדי שלא יבוא לאיסור תורה²⁸, וצ"ע.

י. חילוק נוסף העלה בביאור הלכה בסי' של"ב סעיף ד' (בשם בנו כמוהה"ר אברהם זלה"ה שנפטר בן כ"ג שנה):

דעד כאן לא אמרינן שם בפסחים לרבנן דמותר להקיז דם לבכור במקום שאין עושה בו מום ולא גזרינן דלמא אתי למעבד במקום שעושה בו מום משום דאי לא שרית ליה כש"כ דאתי למעבד במקום שעושה בו מום וכן בפרק מי שהחשיך דמותר לתת כיסו לא"י מטעמא דאי לא שרית ליה אתי לאתויי ד' אמות בר"ה היינו משום דשם אם נתיר לו אין מצוי שיבא לידי איסור דאורייתא.

דגבי בכור אם יקיז במקום שאין עושה בו מום לא יהיה צריך תו להקיז במקום שעושה בו מום.

²⁸ כיון שיסוד החילוק אינו בין דליקה לבין מקרים אחרים אלא אם בידו או לא בידו – ועיין בחילוק הביאור הלכה לקמן שעל פי שיטתו לא נוכל לומר כדברינו כאן.

וכן בפרק מי שהחשיך אם יתן כיסו לא"י תו לא יבא לידי איסור דאורייתא לשאת בעצמו בר"ה דהלא הא"י ישאנו.

אבל הכא גבי דליקה אף אם נתיר לו להציל כל מה שיוכל בלא כיבוי עדיין יש חשש שיבא לידי איסורא דאורייתא לכבות חפצים שאינו יכול להציל אותם בלא כיבוי וכגון שהקיף אותם האש מכל צד [נועין ברש"י שם ד"ה אי שרית ותראה שכוון למה שכתבנו] ומשו"ה לא שרו ליה רבנן להציל כלל אף דברים שאין צריך לכבות אותם ויכול להצילם בלא כיבוי.

והא דלא שרו ליה רבנן לומר לא"י לכבות כמו בפרק מי שהחשיך דמותר לומר לא"י שיטול כיסו...

ולענ"ד נראה דגבי דליקה חששו חכמים ביותר משום דבדליקה צריך אנשים הרבה לכבות וכל אחד ואחד בכיבוי הוא מציל ממון ובשביל זה חששו דאם נתיר לומר לא"י לכבות יבוא להראות לא"י איך לכבות ומתוך זה יבוא גם הוא לכבות²⁹.

על פי חילוק זה, בכל מקום בו חכמים סוברים שהסרת איסור דרבנן כדי להציל ממון בשעת בהלה, תסיר את החשש לאיסור תורה, חכמים עשו כך, אבל במקום בו הסרת איסורי דרבנן לא תסייע להימנע מאיסורי תורה, יש לאסור מעיקרא על פעולת הצלה.

²⁹ רעק"א או"ח של"ב סעיף ד': "מותר לומר לגוי להקיז. והוא מדברי המרדכי מטעם דאי לא שרינא ליה יעשה כן בעצמו דאדם בהול על ממונו. וק' לי דמ"ש מדליקה דלא שרי רק לומר כל המכבה אינו מפסיד אבל לא לומר לנכרי שיכבה ואדרבא בהר"ן פ' חביות כ' לחד תירוצא דמדניא היה מותר בדליקה לומר לנכרי שיכבה דשבות במקום פסידא מותר כמו בצנור אלא חיישינן כיון דבהול שמא יעשה כן בעצמו וע' בר"ן ר"פ מי שהחשיך ולשיטת הרמב"ן שם דמחלק בין ממון דבידו לאינו בידו ולשטת הר"ן שם דמחלק בין מלתא דפתאום עיין שם. ולהנך טעמא הכא בהקזה דומה לדליקה ואין שום הפרש ביניהם וצ"ע". פירוש, בהקזה יש חשש שתמות מייד (וכן בא מייד) ולכאורה יש לאסור מאירה לנכרי כמו שאוסרים בדליקה. ולפי האמור בביאור הלכה כאן שנקט שדליקה גם אם גוי יציל עדיין יש מקום לעוד אנשים להתעסק ולהציל ולכן אין לומר לגוי. ולדבריו יש מקום לומר שבהקזה אם הגוי מקיז אין לישראל מה להתעסק עוד ולפיכך התירו אמירה לגוי."

ממון מרובה וממון מועט / אדם שאינו בהול

יא. על פי המבואר לעיל, קיימים מקרים בהם הבהלה הינה סיבה להתיר איסורי דרבנן (כגון, הקזת דם בכור, בהמה שאחזה דם בשבת, מי שהחשיך לו ובידו כיס). וקיימים מקרים בהם הבהלה היא סיבה לאסור כל פעולה (דליקה, ושיטת ר' יהודה בהקזת דם בכור). ויש לעיין האם יש הבדל בין הפסד מרובה להפסד מועט (הן בצד ההיתר והן בצד האיסור).

לגבי היתר מסירת כיס לנכרי, לא מצאנו בגמ' חילוק מפורש בין עני לבין עשיר, בין מי שעיקר רכושו בכיסו ולבין מי שהמעות בכיסו אינם סכום משמעותי עבורו. ובכל מקרה חז"ל התירו לתת לנכרי וכדו'. ויש לעיין האם נוכל להסיק מכאן שאין חילוק או שמדובר במקרה 'רגיל' בו אדם מחזיק בכיסו חלק ניכר מכספו אבל במציאות שונה – אכן אין להתיר לו למסור לנכרי. ובערוה"ש סימן רס"ו סעיף י"ח כתב:

אמרו חז"ל [שם] דכל ההיתרים האלו אינו אלא דווקא בכיסו או בחפיצו שכבר היו אצלו והוכרחו להתיר מטעם דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו... אבל אם מצא מציאה לא התירו לו כלל אלא יניחנה וילך דבכאן מעמיד עצמו ולא יפרוץ גדר דאין יצרו תוקפו כל כך כיון דעדיין לא אתי לידיה...

ודע, דלכאורה כיון דהטעם משום דאין אדם מעמיד עצמו על ממונו לא שייך זה אלא בממון הרבה או חפיצים הרבה ולא בממון מועט או חפיצים מועטים, אבל לא מצינו זה לא בגמ' ולא בפוסקים וכיון שהתירו התירו אפילו במעט ממון דלא פלוג רבנן בתקנתם³⁰.

ויש לעיין לשיטתו, האם גם במציאות שלנו שרוב כספו של אדם אינו

³⁰ ודייק גם בשו"ע הרב בסימן רס"ו בקו"א סוס"ק ב'.

בידו כי אם בבנק או בהשקעות שונות, ג"כ נאמר שלא פלוג רבנן.

ומסתבר שלשיטת ערוה"ש גם באיסורים שנובעים מבהלה לממון, אין בהם חילוק בין הפסד מועט ומרובה, וכגון מי שנשרף ביתו ויש לו עוד כמה בתים, נאסור עליו להציל חפציו ולא נאמר שאינו בהול כל כך ולכן ניתן להתיר וכדו', רצ"ע.

אמנם בשו"ת דברי שלום או"ח ח"ג סימן ט"ו כתב שלא כשיטת ערוה"ש:

...והולכין בזה לפי האדם, שאם הוא עני, וממון זה דרכן של עניים להקפיד ולהבהל עליו מותר ליתן כיסו לנכרי, ואם הוא אדם עשיר צריך שיהיו המעות בכדי שדרכן של בני"א כמוהו מקפידין עליו, ובאדם בינוני צריך שיהיו המעות בכדי שדרך בני"א בינוניים כמוהו מקפידין עליו. אבל אם הוא אדם קמצן הרבה, ומקפיד על ממון מועט שאין דרכן של בני"א כמוהו להקפיד יש מקום להסתפק אם בכה"ג התירו חכמים שיתן כיסו לנכרי, דיש מקום לומר שתקנת חכמים היתה על ממון שסתם בני"א כמוהו מקפידין עליו, אבל אם הוא ממון מועט שאין דרכן של בני"א כמוהו להקפיד עליו לא תקנו חכמים בכה"ג ליתן כיסו לנכרי דבטלה דעתו אצל כל אדם שאין מקפידין על ממון מועט מאד, או אפשר דגם בכה"ג תקנו חז"ל ליתן כיסו לנכרי הואיל והוא בהול על ממון זה ואזלינן אבתריה כדי שלא יבא לידי איסור תורה.

ולשיטתו, יש לעיין האם כיון שחכמים חילקו בתקנתם, נוכל להתיר לאדם עשיר שיש לו כמה בתים להציל ביתו משריפה מתוך מחשבה שהוא אינו בהול כ"כ ולא יבוא להציל באופו האסור, רצ"ע.

יב. עוד יש לעיין האם מי שרכושו מבוטח נאמר לגביו שהוא בהול על ממונו באותה מידה כפי שנאמר במציאות בה אין ביטוח (ולכן לא נתיר לו למסור כיס מבוטח לנכרי וגם נוכל להתיר לו להציל מדליקה כיון שאינו בהול

באותה מידה כמו זה שאין לו ביטוח).

ושאלה זו יש מקום לשאול אף לשיטתו של בעל ערוה"ש כיון שיתכן שזו מציאות שונה מאשר זו שעליה דנה הגמ'. ואף שברור שאדם רגיל אינו רוצה להזדקק לקבל תשלומים מהביטוח (ולא רק מחמת העובדה שלא תמיד מקבל את כל הפסדו, וגם יש לו השתתפות עצמית), והוא מעדיף את רכושו כפי שהוא, סו"ס אין זו אותה מציאות שבה אין ביטוח כלל והמאבד מאבד את הכל, וצ"ע.

יג. יש לעיין מה דינו של אדם שבאופיינו אינו בהול על ממונו, האם כלפיו הדין שונה (ואסור לו למסור כיסו לנכרי אם הוא מוכן לזורקו ושלא לאידך גיסא לו יהיה מותר להציל מהדליקה שכיון שהוא אינו בהול ויכול להציל באופן המותר ולא יבוא לידי כיבוי³¹). ויתכן שתלוי במחלוקת ערוה"ש ובדברי שלום הנ"ל. ואכן הדברי שלום בתחילת דבריו כתב:

וכן ה"ה אם הוא אינו נבהל על ממון זה שסתם בני"א כמוהו נבהלים עליו, דאסור לו ליתן כיסו לנכרי וכו' אלא צריך לזרוקו ולהפקירם במקומו וכמו בדין מציאה שלא התירו לו כיון שאין נבהל עליה.

אמנם הדברי שלום לא התיר למי שאינו בהול להציל מהדליקה, וצ"ע³².

³¹ יתכן לומר, שבדין הכיס לאחר שזרקו פעם אחת והוכיח שאינו רצה בו, גילה שאינו בכלל החזקה של אין אדם מעמיד עצמו על ממונו. אולם בדליקה, יתכן שאם יתחיל להציל, לא ידע את הגבותו, ורק מעיקרא היה נדמה לו שהוא אינו בהול, ולמעשה הוא בהול, או שמא ישכח תוכ"ד ההצלה שהיום שבת. ועוד, שעל פי המבואר בהקדמה, יסוד החזקה הוא בדין תורה.

³² ובגמ' בשבת ב"ב. תנן רבנן, מעשה ונפלה דליקה בחצירו של יוסף בן סימאי בשיחין, ובאו אנשי גיסטרא של ציפורי לכבות, מפני שאפוטרופוס של מלך היה. ולא הניחן מפני כבוד השבת, ונעשה לו נס וירדו גשמים וכיבו. לערב שיגר לכל אחד מהן שתי סלעין, ולאפרקוס שבהן חמשים. וכששמעו חכמים בדבר אמרו, לא היה צריך לכן, שהרי שנינו נכרי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ואל תכבה". ומוכח, שיוסף בר סימאי לא היה בהול על ממונו, ויש לעיין האם לו היה מותר להציל באופן המותר וצ"ע. ובעיקר הנהגתו כתב בערכי תנאים ואמוראים הערך יוסף בן סימאי: "למדנו שחסיד גדול היה יוסף בן סימאי הוא ידע המשנה. ונראה לי דמה שלא הניחן כדמפרש בהדיא 'מפני

יג. אמנם ערוך השלחן עצמו שכתב שלא פלוג חכמים בין הפסד מרובה למועט (לעיל) חילק בסימן של"ב סעיף ד' בין סוגי אנשים:

וכן אם אחזה דם... אם יש ספק שמא תמות אם לא יקיזו לה התירו לומר לא"י שיקיז לה דמתוך שבהול על ממונו אי לא שרית ליה יעשה בעצמו [מג"א וט"ז סק"ג]. ולכן מי שידע בעצמו שאינו בהול כל כך לחלל שבת נכון לימנע את עצמו מזה והקב"ה ישלם לו שכרו³³.

ויש לעיין האם לשונו "נכון לימנע את עצמו" פירושה שאסור לו, או שכיון שחכמים התירו, הם לא חילקו בהיתרם ומדובר רק במידת חסידות, וצ"ע. ונפ"מ שאם מדובר במידת חסידות אין צד לומר שמי שידע שאינו בהול, יוכל להתיר לעצמו להציל מן הדליקה (דבר שנאסר על אדם בהול), אבל אם נאמר שמעיקר הדין אסור לאדם זה להציל את בהמתו כיון שאינו בהול, יש מקום לומר שבאינו בהול, הכללים משתנים והוא ככל אדם שאינו בעלים שיוכל להציל מהדליקה, וצ"ע.

יג. "אדם בהול על מתו" (שבת מג:)³⁴ ולכן הותר לטלטל המת ולהציל את המת מן הדליקה (עי"ש ובשו"ע או"ח סימן שי"א סעיף א' בדרכי

כבוד השבת', שנתכוין לקידוש השם והיום. דכיון דאדם חשוב למלך היה כדמסיק 'מפני שאפוטרופוס של מלך היה', והם באו מפני חשיבותו, חשש [שנראה] כאילו אדעתיה דישאל עבד, ולא שייך הכא 'נכרי אדעתיה דנפשיה קא עבד'. אבל חכמים אמרו אף על פי שעל דעתו באו לא הוצרך לכך, שהרי שנינו נכרי שבא לכבות כיון דלדעתו עושה אין נזקקין למחות בו'. ועיין גם במהרש"א כאן.

אמנם הרשב"א בדף קכ"ב. כתב: "ותדע שאילו בעלמא מותר רבי יוסף בן סימאי למה מנען (שם), אלא שהיה סבור דכי היכי דבעלמא אסור בדליקה נמי אסור ושלחו ליה דלא".

³³ האם גם במקום צעב"ח? ועיין משנ"ב של"ב ס"ק ט'.

³⁴ עיין שו"ת מנחת אלעזר חלק ג' סימן נ"ז שהבהילות היא לקיים מצות קבורה. ויש לעיין לשיטתו לגבי אלו שהנביא אמר שלא יזכו לבוא לקבורה, האם ג"כ נאמר לגביהם דין זה. ועיין צ"א חלק י"א סימן ל"ה לגבי אדם רשע.

ההיתר)³⁵ מחשש שאם לא נתיר לו יבוא לכבות³⁶. האם ההיתר נאמר גם במי שאינו בהול על מתו (ואכמ"ל האם מתו הוא רק קרוב משפחה וכדו' או כל אדם ביחס למת שמוטל עליו הינו כ"מתו"). אמנם בערוה"ש באו"ח סימן שי"א סעיף א' כתב שבמת עיקר הטעם אינו מחמת הבהילות אלא מחמת כבוד הבריות, עי"ש.

³⁵ עיין תוס' שבת דף מד. ד"ה "מתוך" ומש"כ עליו בביאור הלכה לסימן של"ב סעיף ד'.
³⁶ האם גם לשיטת ר' יהודה לעיל אות ב' התיירו במת ? וצ"ע. ובגמ' מחלוקת לגיב הצלת המת ולא נזכרה שיטת ר' יהודה.
 ויש לעיין אם במציאות אין אפשרות לכבות אבל יש אפשרות להציל על ידי מלאכה אחרת ג"כ נתיר לו לטלטל, או שחכמים חששו רק ממלאכת כיבוי שהיא המצויה, ובשיטת הקדמונים כתב בשם ר' פרחיה שיש חשש שמא יאהיל על המת ועובר על איסור בונה.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב - חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.
- ❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.
- ❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.
- ❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.
- ❖ כדי דיבור – אייר תשע"ח.
- ❖ חכמה ואינה מלאכה - סיון תשע"ח.